

The changing geo-economic order of the Caspian region; The opportunity of multilateralism in Iran's economic diplomacy

Davood Karimipour¹, Rostam Zyaei^{2✉}, Mohammadmahdi Ehsantalab³

1. Assistant Professor, Department of International Relations, National Defense and Strategic Research University, Tehran, Iran. E-mail: karimipour.d@chmail.ir
2. Corresponding Author, Master's student in Political Science, Faculty of Islamic Studies and Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: r.zyaei@isu.ac.ir
3. Master's student in Political Science, Faculty of Islamic Studies and Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: Mohammadmahdiehsantalab@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 12 Sep 2024 Received in revised form: 01 Dec 2024 Accepted: 22 Feb 2025 Published online: 04 Sep 2025 Keywords: Khazar, geoeconomic order, Iran, economic diplomacy, multilateralism.	The geo-economic order of the Caspian region is experiencing changing conditions in the complex competition of world powers. In the past, this region mostly witnessed the dominance of one or two world powers, but now India and China, with defined plans, the United States, with the development of its traditional economic scope, and Russia, with anti-sanctions tools, are changing every part of this order. Along with these big actors, smaller regional powers like Turkey are also trying to change the existing conditions in their favor. The main problem of the current research is the investigation of the factors and developments affecting the geo-economic order of the Caspian region and the explanation of the opportunity for the advancement of Iran's economic diplomacy. The strategic importance of this research is related to providing a realistic understanding of global developments and affecting the geo-economic order of the Caspian region. The key question in this article is what opportunities will this changing order bring to the Islamic Republic of Iran? It seems that the hypothesis can be put forward that Iran, in this changing order, can bring the opportunity of developed multilateralism to the Islamic Republic of Iran. The research findings clearly show this developed multilateralism. While Iran can connect India to the region, it can also play a role in China's Belt and Road initiative. At the same time, while it can transfer Turkmenistan's gas to Azerbaijan and even Europe, it can improve its institutional foundations of economic diplomacy in Shanghai and the Eurasian Economic Union, and also implement new anti-sanction mechanisms with sanctioned Russia in the geo-economic context of the Caspian Sea.

Cite this article: Karimipour, D., Zyaei, R., & Ehsantalab, M. (2025). The changing geo-economic order of the Caspian region; The opportunity of multilateralism in Iran's economic diplomacy. *International Political Economy Studies*, 8 (1), 131-151. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11096.1692> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11096.1692>

Publisher: Razi University

1.introduction

Economic diplomacy is crucial in shaping a country's foreign policy, particularly in its economic relations. This approach is guided by a model that coordinates domestic institutions to address national needs, opportunities, and challenges. A country's integration into a regional economic structure depends on understanding both internal requirements and regional opportunities. The transformation of the Caspian region's geoeconomic order, influenced by global shifts, sanctions on Russia, and China's Belt and Road Initiative, creates new opportunities for Iran's economic diplomacy. The research investigates these changes and suggests that the evolving order offers more favorable multilateralism for Iran. The study aims to explore Iran's geoeconomic positioning within the Caspian region and its economic diplomacy.

2. Theoretical Framework

The dissolution of the Soviet Union marked a significant shift in global geopolitics, transitioning from a primarily geostrategic and military focus to a geoeconomic approach. The concept of geoeconomics, introduced by Edward N. Luttwak in the 1990s, emphasizes the role of economic factors in international relations and the formation of regional blocs. Geoeconomics is centered on using economic tools to achieve geopolitical goals, blending economics, geopolitics, and strategy. Luttwak argues that in the post-Cold War era, international competition is increasingly driven by economic factors. Geoeconomics explores the impact of economic issues on geopolitical outcomes and vice versa, focusing on how economic advantages can be leveraged for political power. The paradigm highlights the interconnectedness of trade, assets, policy, technology, and energy in achieving strategic goals. Post-Cold War developments, such as the changing financial system and the decline of U.S. dominance, emphasize the shift from global financial networks to regional economic arrangements, reflecting the emerging importance of geoeconomic considerations. As global neoliberalism declines, we are witnessing the emergence of new hegemonic conflicts, particularly between established powers like the U.S. and China. Geoeconomics is shaping a new era of international relations where economic and political factors are deeply intertwined, impacting both trade and investment. This paradigm is crucial in understanding Iran's economic diplomacy in the evolving Caspian region.

3. Methodology

This study employs a qualitative approach with a descriptive-analytical method, utilizing a case study for in-depth analysis. Data collection is primarily based on documentary and library research, including articles, specialized books, statistical sources, primary documents, and international resources related to economic diplomacy and Iran's geoeconomic opportunities in the Caspian region.

4. Findings and discussion

Iran's economic diplomacy in the Caspian region faces both challenges and opportunities, especially in the context of shifting geopolitical dynamics and regional interdependencies. The country's strategic position, bridging Central Asia, the Caspian Sea, and the broader Middle East, allows it to leverage several key geo-economic advantages. Iran's engagement with major Asian powers like China, Russia, and India is central to its economic strategy. As these countries face increasing Western sanctions, they look to Iran for strategic partnerships in energy, trade, and infrastructure development. This geopolitical context presents a unique opportunity for Iran to expand its economic influence by fostering multilateral cooperation with regional players. The development of infrastructure projects,

such as the Central Corridor connecting China to Europe via the Caspian region, highlights the economic significance of the region. Iran's role as a key transit hub in these corridors positions it as a critical actor in the movement of goods, energy, and capital. By capitalizing on the Belt and Road Initiative (BRI), Iran can enhance its regional economic ties and contribute to the diversification of energy export routes, ensuring greater economic interdependence with Central Asia and beyond. Moreover, the region's reliance on hydrocarbon exports and transit routes for energy supplies reinforces the need for collaboration in sectors like petrochemicals, trade, and environmental sustainability. Iran's involvement in these industries, particularly through joint ventures and the establishment of energy pipelines, could stimulate economic growth and attract international investments, while also addressing environmental concerns through coordinated policies. As regional cooperation deepens, Iran's economic diplomacy will play a crucial role in shaping the future of the Caspian region's global economic standing.

5. Conclusions

The analysis reveals that the geoeconomic order of the Caspian region has undergone significant transformations, shifting from a unipolar or bipolar structure to a highly diverse one with multiple actors involved. Russia, facing sanctions, increasingly seeks support from regional countries to maintain its role within its geoeconomic framework. Meanwhile, China advances its Belt and Road Initiative (BRI) in the region, establishing a military base in Tajikistan, ignoring Russia's sphere of influence. India, leveraging its influence in the Shanghai Cooperation Organization (SCO), has expanded its bilateral and multilateral cooperation with regional states. The United States, using smaller powers like Turkey, aims to counter the emergence of an anti-American geoeconomic order. In such a scenario, Iran must strengthen its economic diplomacy based on an active and developed multilateral approach with all regional countries. The dynamics of the region are no longer dominated by Russia or China alone; sanctions on Russia and the competition between China, India, and the United States have allowed smaller actors to play a significant role in shaping the geoeconomic order of the Caspian.

نظم ژئواکونومیک در حال دگرگونی منطقه خزر؛ فرصت چندجانبه‌گرایی در دیپلماسی اقتصادی ایران

داود کریمی‌پور^۱ | رستم ضیائی^۲ | محمدمهدی احسان‌طلب^۳

۱. استادیار گروه روابط بین‌الملل دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران. رایانامه: karimipour.d@chmail.ir
 ۲. نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی‌ارشد پیوسته معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران. رایانامه: r.zyaei@isu.ac.ir
 ۳. دانشجوی کارشناسی‌ارشد پیوسته معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران. رایانامه: Mohammadmahdiehsantalab@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۶/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۹/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۳ کلیدواژه‌ها: خزر، نظم ژئواکونومیک، ایران، دیپلماسی اقتصادی، چندجانبه‌گرایی.	نظم ژئواکونومیک منطقه خزر در رقابت پیچیده قدرت‌های جهانی، شرایط روبه‌تغییری را تجربه می‌کند. این منطقه در گذشته بیشتر شاهد تسلط یک یا دو قدرت جهانی بوده، اما اکنون هند و چین با برنامه‌های تعریف‌شده، ایالات متحده با توسعه دامنه سستی اقتصادی خود و روسیه نیز با ابزارهای ضد تحریمی، هریک بخشی از این نظم را تغییر می‌دهند. در کنار این بازیگران بزرگ، قدرت‌های منطقه‌ای کوچک‌تر همچون ترکیه نیز می‌کوشند تا شرایط موجود را به نفع خویش تغییر دهند. مسئله اصلی پژوهش حاضر، پیرامون بررسی عوامل و تحولات مؤثر بر نظم ژئواکونومیک منطقه خزر و تبیین فرصت پیش‌روی دیپلماسی اقتصادی ایران است. اهمیت راهبردی نوشتار پیش رو، ناظر به ارائه درکی واقع‌بینانه از تحولات جهانی و مؤثر بر نظم ژئواکونومیک منطقه خزر است. پرسش کلیدی در جستار حاضر آن است که این نظم در حال تغییر، چه فرصتی برای جمهوری اسلامی ایران به‌همراه خواهد داشت؟ به نظر می‌رسد می‌توان این فرضیه را مطرح ساخت که ایران در این نظم در حال تغییر می‌تواند فرصت چندجانبگی توسعه‌یافته را برای جمهوری اسلامی ایران به‌همراه آورد. یافته‌های پژوهش به‌روشنی نشان از این چندجانبگی توسعه‌یافته دارد. ایران در حالی که می‌تواند هند را به منطقه متصل کند، هم‌زمان می‌تواند در ابتکار کمربند - راه چین نقش‌آفرینی کند. هم‌زمان با اینکه می‌تواند گاز ترکمنستان را به آذربایجان و حتی اروپا منتقل سازد، می‌تواند پایه‌های نهادی دیپلماسی اقتصادی خود را در شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا بهبود بخشیده و همچنین با روسیه تحریم‌شده، سازوکارهای ضد تحریمی جدیدی را در بستر ژئواکونومیک خزر پیاده سازد.

استناد: کریمی‌پور، داود؛ ضیائی، رستم؛ احسان‌طلب، محمدمهدی (۱۴۰۴). نظم ژئواکونومیک در حال دگرگونی منطقه خزر؛ فرصت چندجانبه‌گرایی در دیپلماسی اقتصادی ایران. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۱)، ۱۳۱-۱۵۱. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11096.1692>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان
DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11096.1692>

۱. مقدمه

دیپلماسی اقتصادی، رکن اصلی هدایت سیاست خارجی کشور در روابط اقتصادی آن با دیگر ملل است. رویکردها و نوع رفتار اقتصادی یک کشور در روابط بین‌الملل، تابع الگویی است که نهادها و سازمان‌های داخلی فعال در آن حوزه را هماهنگ و هدایت می‌نماید. این هماهنگی عملکردی و نوع تعامل، تابع نیازها، فرصت‌ها و چالش‌هایی است که ساختار اقتصادی یک کشور را تعیین می‌کند. ادغام اقتصاد یک کشور در ساختار اقتصادی منطقه‌ای، مبتنی بر درکی واقع‌گرایانه از نیازهای داخلی و شناختی دقیق از فرصت‌های موجود در کشورهای منطقه به‌منظور بهره‌گیری از مزیت‌های ژئواکونومیک و ادغام در مبادلات تجاری آن است. با توجه به تحولات جهانی و تأثیر آن نظم ژئواکونومیک منطقه خزر و نقش دیپلماسی اقتصادی در راهبری سیاست خارجی کشور در راستای تأمین منافع ملی، مسئله اصلی پژوهش حاضر پیرامون بررسی عوامل و تحولات مؤثر بر نظم ژئواکونومیک منطقه خزر و تبیین فرصت پیش‌روی دیپلماسی اقتصادی ایران است. اهمیت راهبردی این پژوهش ناظر به ارائه درکی واقع‌بینانه از تحولات جهانی مؤثر بر نظم ژئواکونومیک منطقه خزر است.

به نظر می‌رسد از زمان شروع بحران اوکراین و تحریم‌های گسترده علیه روسیه، تشدید منازعه در قره‌باغ و تلاش‌های چندجانبه منطقه‌ای - فرامنطقه‌ای برای ایجاد کریدور زنگزور، عضویت در سازمان شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا هم‌زمان با تلاش‌های فزاینده آمریکا برای گسترش نفوذ در این منطقه در کنار نفوذ چین در نظم ژئواکونومیک منطقه ذیل ابتکار کمربند - راه، نظم ژئواکونومیک خزر دستخوش دگرگونی شده است. از این منظر، مسئله مقاله حاضر درک این نظم در حال تغییر و فرصت‌شناسی اقتصادی برای ایران است. این فرضیه مطرح است که نظم ژئواکونومیک خزر، زمینه چندجانبه‌گرایی فعال را برای ایران فراهم ساخته که نسبت به گذشته، مساعدتر است؛ بنابراین با چارچوب نظری مشخص، این ادبیات علمی را پیش می‌برد.

در بررسی نظم ژئواکونومیک ایران در منطقه خزر با محوریت دیپلماسی اقتصادی، پژوهشی که اقدام به بررسی مؤلفه‌های ژئواکونومیک ایران، منطقه خزر و دیپلماسی اقتصادی در یک زمینه پژوهشی مبتنی بر منطقه‌گرایی اقتصادی نماید، صورت نپذیرفته است. پژوهش‌های خارجی صورت‌گرفته نیز ناظر به مزیت‌های ژئواکونومیک دریای خزر از جنبه جهانی مبتنی بر مطالعات تطبیقی در خصوص سایر کشورها هستند. در ادامه به بررسی پژوهش‌های مرتبط با موضوع پژوهش حاضر می‌پردازیم:

شاهون‌وند (۱۴۰۳) در مقاله «انتقال گاز طبیعی حوزه خزر به بازارهای شرقی، رویکرد نظریه بازی»، به بررسی سناریوهای انتقال گاز طبیعی منطقه خزر به چین می‌پردازد. نتایج این پژوهش بیانگر مزیت نسبی قزاقستان در چانه‌زنی در خصوص صادرات گاز است. بر اساس مدل تحقیق، در صورت پیوستن خطوط لوله انتقال گاز ایران به قزاقستان، این کشور می‌تواند نقش مهمی را در تأمین گاز طبیعی چین ایفا نماید. پژوهش حاضر با بررسی و امکان‌سنجی صادرات گاز طبیعی به چین، به ظرفیت‌های بالقوه کشورهای منطقه خزر در شکل‌گیری منطقه‌گرایی اقتصادی نمی‌پردازد.

صالح اصفهانی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر با تأکید بر نقش عوامل ژئوپلیتیکی جهت ارتقا امنیت و توسعه پایدار دریایی»، با تبیین تأثیر فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بر منطقه خزر، به بررسی عوامل مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ایران می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عامل ژئوپلیتیک، تأثیرگذارترین بستر فرصت‌آفرین و تهدیدزا در تدوین راهبرد دفاعی کشور است. این پژوهش صرفاً با بررسی ابعاد ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت ملی ایران، به نقش ژئواکونومیک ایران در دفع چالش‌های امنیتی و تعریف منافع مشترک با کشورهای منطقه خزر نمی‌پردازد.

حلال‌خور و سعیدی راد (۱۴۰۱) در مقاله «روندهای کلان جهانی؛ تحول و گسترش ژئواکونومیک دریای خزر» با طرح این پرسش که «چه روندهای ژئواکونومیکی باعث تغییر در جایگاه سنتی دریای خزر و ارتقای آن شده است؟»، اقدام به بررسی نزاع‌های اقتصادی منطقه خزر بر اساس نظریه ژئواکونومیکی نموده است. در ادامه با اشاره به ظهور چین در منطقه و تلاش ایالات متحده آمریکا برای مهار آن، جلوگیری از گسترش نفوذ اقتصادی روسیه و تضعیف هژمونی احتمالی ایران در منطقه

خزر، به دلایل اهمیت یافتن ژئواکونومیک دریای خزر در سطح جهانی اشاره کرده است. این پژوهش به دلایل اهمیت یافتن منطقه خزر در معادلات ژئواکونومیک جهانی پرداخته است و اشاره‌ای به ابعاد منطقه‌ای آن در راستای تحقق منطقه‌گرایی اقتصادی در منطقه خزر ننموده است.

حسینی و طباطبایی (۱۳۹۹) در مقاله «تأثیر ژنوم ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی حوزه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» با اشاره به ویژگی‌های فرهنگی و جغرافیایی بازیگران منطقه، ژنوم‌های کشورهای منطقه را به دو صورت طبیعت پایه_ انسان پایه و مثبت_ منفی ارزیابی می‌کند که برخی از آن‌ها فعال و برخی منفعل هستند. نتیجه پژوهش به کاهش چالش‌های نظامی و امنیتی ایران و افزایش ظرفیت‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی بازیگران منطقه‌ای در تقابل با ایران می‌رسد. این پژوهش با بررسی ژنوم‌های کشورهای منطقه، به گسل‌های تقابلی آن‌ها یا یکدیگر اشاره می‌کند و در رابطه با ظرفیت‌های بالقوه همگرایی اقتصادی کشورهای منطقه در راستای منافع مشترک اقتصادی تحقیقی صورت نمی‌گیرد.

عراقچی و بیک‌بیلندی (۱۳۹۷) در مقاله «تأثیر عوامل ژئوپلیتیک اقتصادی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران» اقدام به بررسی تحولات صورت‌گرفته در منطقه خزر پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بر اساس مؤلفه‌های اقتصادی ژئوپلیتیک و تأثیر آن‌ها بر راهبرد دفاعی ایران نموده است. سپس، بر اساس دو پرسش‌نامه طراحی شده، مهم‌ترین فرصت‌ها و تهدیدات، نقاط قوت و ضعف راهبرد دفاعی ایران را تعیین کرده‌اند. این مقاله به بررسی مؤلفه‌های اقتصادی ژئوپلیتیک، صرفاً از منظر راهبرد دفاعی پرداخته و به مزیت‌های ژئواکونومیک ایران در منطقه خزر نپرداخته است.

پژوهش حاضر با بررسی شاخص‌ها، به این نتیجه می‌رسد که به علت ساختار تجارت خارجی کشورهای منطقه، امکان توسعه مبادلات تجاری منطقه‌ای وجود ندارد و اشاره‌ای به ظرفیت‌های ژئواکونومیک منطقه، ساختار نوین جهانی مبتنی بر نظم ژئواکونومیک و فرایندهایی که طی چند سال اخیر در راستای توسعه ترانزیت و مبادلات تجاری منطقه‌ای صورت گرفته نمی‌نماید؛ اما پژوهش فوق‌الذکر با استناد دادن ضعف تجاری منطقه به مسائل مرتبط با هریک از کشورهای منطقه، به ظرفیت‌های موجود در همکاری متقابل کشورهای منطقه نمی‌پردازد.

۲. روش‌شناسی پژوهش

رویکرد این پژوهش، کیفی است. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و از مطالعه موردی^۱ استفاده شده است. روش گردآوری منابع، اسنادی و کتابخانه‌ای است. این داده‌ها به‌طور عمده شامل مقالات، کتاب‌های تخصصی و منابع آماری و اسناد دسته اول و همچنین منابع دسته اول خارجی در حوزه دیپلماسی اقتصادی و مطالعه ظرفیت‌های ژئواکونومیک ایران در منطقه خزر است

۳. نظم ژئواکونومیک

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی باعث تغییرات قابل توجهی در ژئوپلیتیک جهانی شد. به‌طوری‌که مفهوم ژئوپلیتیک از رویکرد ژئواستراتژیکی و نظامی، رهیافتی ژئواکونومیک یافت. پارادایم ژئواکونومی، توسط ادوارد ان. لوتواک^۲ در دهه ۱۹۹۰ به حوزه علوم جغرافیایی و سیاسی وارد شد. از شاخصه‌های مهم این پارادایم، اهمیت یافتن مسائل اقتصادی در روابط بین‌الملل و شکل‌گیری بلوک‌های منطقه‌ای است (Hafezniya & Kaviyani rad, 2014: 253). از نظر لوتواک، ژئواکونومی، مبانی جدید برای رقابت‌های بین‌المللی است که پس از درگیری‌های ژئوپلیتیکی جنگ سرد پدیدار شده است (Mattlin & Wigell, 2016). تعریف واحدی از مفهوم ژئواکونومیک بیان نشده است، ولی به‌طور کلی، مفهوم ژئواکونومیک دلالت بر استفاده از ابزارهای اقتصادی به‌منظور دستیابی به اهداف ژئوپلیتیکی دارد. درواقع، ژئواکونومیک حاصل تعامل اقتصاد، ژئوپلیتیک و استراتژی است (Schneider- Petsinger, 2016). به اعتقاد لوتواک، در پارادایم ژئواکونومیک، علل رقابت در عرصه بین‌المللی ماهیت اقتصادی به خود می‌گیرد (Luttwak, 1990: 21).

ژئواکونومیک، به بررسی آثار ژئوپلیتیکی مسائل اقتصادی و پیامدهای اقتصادی پدیده‌های ژئوپلیتیکی می‌پردازد. درواقع، مفهوم ژئواکونومی، چگونگی تبدیل مزیت‌های اقتصادی به قدرت سیاسی به‌منظور تحقق اهداف اقتصادی را بیان می‌کند (Jaeger & Brites, 2020). به تعبیر دیگر، ژئواکونومی، آمیختگی تجارت، دارایی، سیاست، تکنولوژی و انرژی در راستای اهداف استراتژیک است؛ یعنی چگونگی استفاده از اقتصاد در عرصه روابط بین‌الملل (Robert & et al, 2018). عناصر فضایی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های ژئواکونومیک، شامل مسیرهای تجاری، راه‌های ریلی، دریایی و هوایی، مکان‌های تولیدی و منابع طبیعی می‌شود. پس از جنگ سرد و شکل‌گیری نظم نوین جهانی، منطق اقتصادی در ارزیابی موقعیت ژئوپلیتیکی نقش اساسی را ایفا می‌کند و این مسئله باعث پیوند بین اقتصاد و ژئوپلیتیک شده است (Zaki & Gholizadeh, 2009: 26-27). درواقع، با ارائه قرائتی اقتصادی از فرایندهای ژئوپلیتیکی، مفهوم ژئواکونومیک شکل می‌گیرد (Mojtahedzadeh, 2007: 54).

ژئواکونومی بحثی جدا از موضوع ژئوپلیتیک نیست. درواقع، هرگاه منافع اقتصادی، مبنای رقابت قدرت‌های بین‌المللی را شکل دهد، ژئوپلیتیک رویکردی اقتصادی از شرایط ارائه می‌دهد و جهت ژئواکونومیک می‌گیرد (Mokhtari Hashi, 2018: 61). ژئواکونومی، ابزاری برای پیگیری منافع اقتصادی کشور در روابط بین‌المللی است (Valighlizadeh & Zaki, 2008: 27).

تحولاتی همچون تغییر نظام مالی برتون وودز^۱ در سال ۱۹۷۱، دلارزدایی از مبادلات تجاری، کاهش ارزش دلار در برابر ارزهای رقیب به‌دنبال افول هژمونی دلار و بحران مالی ۲۰۰۸ طی دهه‌های اخیر، بیانگر تغییر نظم جهانی و حرکت به سمت نظم نوینی است که مبتنی بر بلوک‌های منطقه‌ای تکامل می‌یابد. افول نظم تک‌قطبی جهانی و جهانی‌سازی^۲ می‌تواند شبکه مالی جهانی را تحت فشار قرار دهد. طی این فرایند، جهانی‌سازی مالی جای خود را منطقه‌ای‌سازی مالی در راستای منافع ژئواکونومیک می‌دهد (IMF, 2023: 4).

نظم جهانی شکل‌گیری مبتنی بر منطق ژئواکونومیک است که تجلی آن در افزایش همگرایی در مسائل اقتصادی و لحاظ پیامدهای امنیتی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی است. این تغییرات منجر به تجدید ساختار قابل توجهی در نهادهای حاکم بر تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی می‌شود و همچنین معضلات جدید و چالش‌برانگیزی را برای سیاست‌گذارانی که به‌دنبال ایجاد تعادل در اولویت‌های اقتصادی و امنیتی هستند، ایجاد می‌کند. پس از دهه‌ها جهانی‌شدن نئولیبرالی، نظم اقتصادی جهانی در حال تغییر است. از سال ۲۰۱۶، شاهد فروپاشی در حال گسترش و پایدار جهانی‌شدن نئولیبرالی هستیم که از اوایل دهه ۱۹۹۰ بر اقتصاد سیاسی جهانی حاکم بود. ظهور درگیری‌های هژمونیک جدید بین قدرت‌های قدیمی، جدید و نوظهور نه تنها یک پدیده تنوریک، بلکه واقعیتی سیاسی در نظام بین‌الملل است. جنس منازعات و درگیری‌های امروزی، متفاوت از دوره قبلی بوده و جنبه‌های ژئواکونومیک بر سایر شئون آن چیرگی دارد (Babic et al, 2022).

وقایعی همچون پاندمی کرونا در سال‌های اخیر، به‌وضوح نشان داد که اقتصاد سیاسی جهانی به‌شدت وابسته، نابرابر و ناپایدار است (Babic & et al, 2022). تمایل قدرت‌های اقتصادی به جایگزینی زنجیره تأمین خود با زنجیره‌های منطقه‌ای و کشورهایی که به لحاظ سیاسی و امنیتی منافع مشترکی دارند حکایت از تزلزل اقتصاد سیاسی جهانی دارد. در نظم ژئواکونومیک در حال ظهور، پدیده‌های فرامرزی مانند زنجیره‌های ارزش و ثروت جهانی، قدرت و فرصت را در این محیط پیچیده توزیع و هدایت می‌کنند (Horner & Nadvi, 2018; Seabrooke & Wigan, 2017). در نظم ژئواکونومیک در حال ظهور، ثبات هژمونیک در طول جهانی‌سازی نئولیبرالی، مرحله جدیدی از بی‌ثباتی نسبی را آغاز می‌کند. اقتصاد سیاسی جهانی با ورود به یک دهه پرتلاطم ژئواکونومیک، درگیر مسائل جدیدی همچون درگیری چین و ایالات متحده شده است (Farrell & Newman, 2019). در روایت جدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی جهانی، از تمرکز بر اروپا کاسته شده و رقابت‌های هژمونیک جهانی موردتوجه قرار می‌گیرند (see, e.g., McNally, 2020).

پژوهش‌های اخیر این اشکال نوظهور تعارضات بین‌المللی را با مفاهیم مختلفی همچون وابستگی متقابل تسلیحاتی، دولت

1. Bretton-Woods

2. Globalization

داری اقتصادی و رقابت ژئواکونومیک توصیف می‌کنند (Aggarwal & Reddie, 2021). ژئوپلیتیکی شدن تجارت و سرمایه‌گذاری باعث شکل‌گیری نوع جدیدی از مناسبات بین‌المللی شده است که در آن، روابط اقتصادی و سیاسی به سطح بالایی از آمیختگی رسیده‌اند (Gertz & Evers, 2020). امروزه دیپلماسی اقتصادی دربرگیرنده سه مفهوم سیاست، اقتصاد و روابط بین‌الملل است (دامن‌پاک جامی، ۱۳۹۸: ۱۵). دیپلماسی اقتصادی که ابزاری برای پیش‌برد و تأمین منافع اقتصادی یک کشور است، به تناسب منافع سیاسی، امنیتی و اولویت‌های منطقه‌ای به فعال‌سازی مزیت‌های ژئواکونومیک کشورهای می‌پردازد و همگرایی حاصل از همکاری‌های ژئواکونومیک، باعث ظهور بلوک‌ها و اتحادیه‌های منطقه‌ای و منطقه‌ای شدن اقتصادهای نوظهور در نظم ژئواکونومیک در حال گسترش شده است (Meunier & Nicolaidis, 2019).

۴. دگرگونی در نظم ژئواکونومیک خزر

منطقه خزر در دوران اتحاد جماهیر شوروی نقش استراتژیک اقتصادی و ژئوپلیتیکی مهمی ایفا می‌کرد. منابع گسترده نفت و گاز این منطقه تحت کنترل مستقیم مسکو بود و هیچ‌یک از جمهوری‌های شوروی اجازه تصمیم‌گیری مستقل در خصوص بهره‌برداری از این منابع را نداشتند. سیاست‌های اقتصادی شوروی بر انحصار و متمرکزسازی استوار بود و زیرساخت‌های انرژی نظیر خطوط لوله و مسیرهای صادراتی نیز به‌گونه‌ای طراحی شده بودند که اهداف استراتژیک شوروی در کنترل جریان انرژی را تضمین کنند. این ساختار موجب شد که خزر عملاً به‌عنوان ابزاری در دست سیاست خارجی شوروی برای محدودسازی نفوذ قدرت‌های خارجی مورد استفاده قرار گیرد (قاسمی و حاکمی، ۱۳۹۰).

با فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱، این نظم هژمونیک به سرعت دچار فروپاشی شد. ظهور کشورهای مستقل حاشیه خزر، از جمله قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان، زمینه را برای ورود بازیگران جدید به معادلات ژئواکونومیک این منطقه فراهم کرد. کشورهای تازه‌استقلال یافته تلاش کردند تا کنترل بیشتری بر منابع طبیعی خود اعمال کنند، در حالی که قدرت‌های جهانی نظیر ایالات متحده و چین نیز به دنبال افزایش نفوذ خود در این منطقه بودند. این تغییرات، همراه با تأسیس نهادهای اقتصادی منطقه‌ای مانند سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا، نظم جدیدی را ایجاد کرد که به جای تسلط انحصاری، بر پایه تعاملات چندجانبه شکل گرفت (سیمبر و افشاریان، ۱۳۹۹). عوامل متعددی در تغییر این نظم ژئواکونومیک تأثیرگذارند که در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱. نفوذ ژئواکونومیک فزاینده چین

بر اساس برآورد آمارهای رسمی، نفوذ چین در منطقه خزر، موقعیت و سلطه اقتصادی روسیه در منطقه را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. به‌طور مثال، به گفته ژانگ شیائو^۱، فرستاده پکن در قزاقستان، گردش تجاری دوجانبه در ۱۰ ماهه اول سال ۲۰۲۳ بالغ بر ۳۲٫۷ میلیارد دلار بوده است که نشان‌دهنده افزایش ۲۸٫۵ درصدی ارزش تجارت نسبت به مدت مشابه سال قبل است (urasianet, 2023). چین روابط خود با منطقه خزر را از زمان استقلال این کشورها از اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ آغاز کرده است. راه‌اندازی ابتکار کمربند و جاده^۲ در سال ۲۰۱۳، باعث اهمیت یافتن منطقه خزر به‌عنوان محوری برای توسعه تجارت زمینی چین با غرب گردیده است. با سرمایه‌گذاری بانک توسعه زیربنایی آسیا^۳ در پروژه‌های زیربنایی آسیای مرکزی، نقش چین در مقایسه با سایر قدرت‌های حاضر در منطقه افزایش یافته است. افزون بر این، چین شریک اول تجاری تمامی کشورهای منطقه محسوب می‌شود و بزرگ‌ترین واردکننده کالا از قزاقستان و ترکمنستان است (urasianet, 2023).

تجارت دوجانبه کشورهای منطقه با چین به شدت نامتعادل بوده و اکثر کشورهای منطقه خزر با کسری تجاری درمقابل چین مواجه‌اند. دو کشور قزاقستان و ترکمنستان که با چین مازاد تجاری دارند، به‌طور عمده صادرکننده هیدروکربن هستند. بیشترین صادرات منطقه خزر به چین شامل هیدروکربن‌ها و استخراج مواد معدنی می‌شود. همچنین، چین در آستانه تبدیل شدن به یک بازیگر اصلی امنیتی در منطقه خزر است. پکن تأمین‌کننده فناوری‌های دفاعی - نظامی برای چندین کشور در منطقه

1. Zhang Xiao

2. Belt and Road Initiative (BRI)

3. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)

از جمله ارمنستان، آذربایجان، قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان است (Schulz, 2022).

منطقه خزر دارای یکی از بزرگ‌ترین ذخایر نفت و گاز جهان است که منبع مناسبی برای چین به‌منظور تنوع‌بخشی به تأمین‌کنندگان خود و کاهش وابستگی به خاورمیانه است. چین فعالانه به‌دنبال سرمایه‌گذاری در منابع عظیم انرژی و موقعیت ترانزیتی منطقه خزر است. حجم کلی سرمایه‌گذاری این کشور در صنایع هیدروکربن منطقه، بیش از ۷۰ میلیارد دلار بوده که ۸۰ درصد از سرمایه‌گذاری چین در منطقه خزر را تشکیل می‌دهد. امروزه سهم چین در تولید نفت قزاقستان حدود ۲۴ درصد و در تولید گاز حدود ۱۳ درصد است (Crude Accountability, 2018). چین، بیش از ۲۰ میلیارد دلار در صنعت نفت و گاز قزاقستان سرمایه‌گذاری کرده است. در سال ۲۰۱۹، در مجموع ۲۷٫۶ میلیارد دلار توسط شرکت‌های چینی در قزاقستان سرمایه‌گذاری شد (Moghani & Maleki, 2024). ابتکار کمربند و جاده، به ابزار تأمین منافع چین در منطقه تبدیل شده است. این مسئله، باعث ادغام منطقه در نظامی فرامنطقه‌ای خواهد شد.

حضور چین در منطقه، فراتر از منافع اقتصادی بوده و شامل طیف گسترده‌ای از منافع ژئوپلیتیکی نیز می‌شود. درواقع، در چارچوب نظم ژئواکونومیکی در حال ظهور، شاهد آمیختگی جاه‌طلبی‌های ژئوپلیتیکی و منافع اقتصادی چین در منطقه خزر است. تعامل چین در منطقه خزر فراتر از منافع اقتصادی بوده و به قلمرو ژئوپلیتیک گسترش می‌یابد. تلاش مشهودی برای مقابله با تسلط روسیه از طریق ایجاد مشارکت قوی با بازیگران کلیدی در منطقه مانند قزاقستان، آذربایجان و ترکمنستان وجود دارد. ابتکارات ارتباطی گسترده چین در حوزه خزر و آسیای مرکزی، بیانگر رویکرد استراتژیک چین در منطقه و منافع ژئوپلیتیکی است که با اهداف چندوجهی اقتصادی مشخص می‌شود (Robert Lansing Institute, 2023).

۴-۲. تحریم غرب و ضد تحریم روسیه

از آغاز بحران اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ تا اکتبر ۲۰۲۳، اتحادیه اروپا ده بسته تحریمی را علیه روسیه و بلاروس تصویب کرده است. در پی تحریم‌های اعمال‌شده، تخمین زده می‌شود که در سال ۲۰۲۲، تولید ناخالص داخلی روسیه ۲٫۱ درصد کاهش یافته و ۳۰۰ میلیارد یورو از ذخایر بانک مرکزی روسیه در اتحادیه اروپا، سایر کشورهای جی ۷ و استرالیا مسدود شده است. درواقع، ۷۰ درصد از دارایی‌های سیستم بانکی روسیه تحریم است (European Council, 2023). مسدود شدن مسیر تجارت روسیه با اتحادیه اروپا باعث افزایش تمایل این کشور به بازار آسیای مرکزی شده است. گردش تجاری بین روسیه و کشورهای آسیای مرکزی در سال ۲۰۲۳ از مرز ۴۴ میلیارد دلار عبور کرده است (Samar, 2024).

نرخ رشد تجارت کشورهای آسیای مرکزی و روسیه بین ۱۳ تا ۱۴ درصد از ژانویه ۲۰۲۴ تا ماه آوریل رشد داشته است. با توجه به افزایش مبادلات تجاری، اقتصادهای آسیای مرکزی شاهد رشد قابل توجهی در سال جاری و سال آینده خواهند بود. همچنین، انتقال شرکت‌های روسی به کشورهای آسیای مرکزی، در کنار افزایش تقاضای چین برای واردات از کشورهای آسیای مرکزی، به رشد اقتصادی کشورهای این منطقه کمک نموده است. قرقیزستان، به‌عنوان یکی از شرکای روسیه در منطقه، به واردات سوخت و انرژی (بنزین و مشتقات آن)، وسایل نقلیه و مواد غذایی از روسیه وابسته است. به‌طوری‌که ۲۶ درصد از واردات سالانه قرقیزستان از این کشور صورت می‌پذیرد (Chernyshevskaya, 2022).

پس از تحریم‌های غرب علیه روسیه، قرقیزستان به‌عنوان مجرای حیاتی برای روسیه به‌منظور حفظ تجارت با اروپا با وجود تحریم‌های جاری ظاهر شده است. بر اساس آمارها، صادرات قرقیزستان به روسیه از ۳۹۳ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ به بیش از ۱٫۰۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲ افزایش یافت که این افزایش نشان‌دهنده رشد قابل توجه فعالیت‌های تجاری است که تجارت روسیه را تسهیل می‌کند. از سوی دیگر، صادرات کشورهای آسیای مرکزی به اتحادیه اروپا ۹۵۳ درصد رشد داشته که بخش قابل توجهی از این رقم توسط موقعیت استراتژیک منطقه به‌عنوان یک مسیر ترانزیتی فراهم شده است. موقعیت جغرافیایی قرقیزستان آن را به یک نقطه استراتژیک ترانزیت کالا بین روسیه و اروپا تبدیل کرده است (Lahiri, 2024).

طی دو سال اخیر، حفظ ثبات در آسیای مرکزی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های انرژی و حمل و نقل آن برای اتحادیه اروپا

اهمیت بسیاری یافته است. در این مدت، نشست‌هایی با حضور مقامات عالی‌رتبه طرفین صورت پذیرفته و سعی در به‌روزرسانی همکاری‌های اقتصادی شده است. توسعه روابط با اتحادیه اروپا، فرصتی را برای کشورهای آسیای مرکزی به‌منظور مهار پیامدهای جنگ اوکراین فراهم نموده است. همکاری با اتحادیه اروپا، پیوندهای قوی آسیای مرکزی با روسیه و چین را تکمیل کرده، اما جایگزین یا تضعیف نکرده است. درواقع، روسیه و چین به‌صراحت اعلام کرده‌اند که می‌خواهند سلطه خود را بر این منطقه حفظ کنند، اما تاکنون هیچ حرکت آشکار خصمانه‌ای علیه پروژه‌های همکاری اتحادیه اروپا انجام نداده‌اند و حتی برخی از جنبه‌های این پروژه‌ها را به نفع خود تشخیص داده‌اند. ناظر اهمیت لجستیکی آسیای مرکزی، در اواخر ژانویه ۲۰۲۴، اتحادیه اروپا متعهد شد که ۱۰ میلیارد یورو با استفاده از ابزارهای مالی مختلف برای توسعه مسیر حمل و نقل بین‌المللی ترانس‌خزر^۱ که اروپا را از طریق آسیای مرکزی به چین متصل می‌کند، فراهم کند (Popławski, 2024).

۴-۳. تکاپوی ژئواکونومیک هند در منطقه خزر

با توجه به تحریم‌های اعمال‌شده بر مسیرهای ترانزیتی عبورکننده از روسیه که شامل کریدور شمالی نیز می‌شود، کریدور میانی که از منطقه خزر عبور کرده و این منطقه را به اروپا متصل می‌نماید، باعث تبدیل شدن دریای خزر به مهم‌ترین بخش سیستم حمل و نقل بین‌قاره‌ای شمال - جنوب و شرق - غرب شده است. دسترسی به منطقه خزر و توسعه مناسبات اقتصادی، سیاسی و امنیتی با این منطقه یکی از پایه‌های اصلی دیپلماسی معاصر هند را تشکیل می‌دهد (Kaura, 2024). کریدور شرق به غرب با محوریت منطقه خزر، چین را به بازار بزرگ آسیای مرکزی، خاورمیانه و اروپا متصل می‌نماید. درمقابل، کریدور شمال - جنوب، با محوریت ایران، اقتصاد دو کشور هند و روسیه را به یکدیگر پیوند می‌دهد. با توجه به محاصره ژئوپلیتیکی هند و اختلافات ارضی که با همسایگان خود دارد، مسیر دریایی و اتصال هند به کریدور شمال - جنوب، باعث رهایی این کشور از بحران ژئوپلیتیکی و پیوند آن به منابع و بازار منطقه خزر می‌شود. این کریدور با عبور از سواحل جنوبی دریای خزر و رسیدن به آب‌های آزاد مکران، امکان تجارت و ترانزیت کالاهای تولیدی کشورهای منطقه خزر به بازار بزرگ هند و سایر نقاط جهان را فراهم می‌نماید (Benson, 2024).

همچنین، با توجه به توسعه روابط تجاری هند و روسیه، این مسیر از مزیت راهبردی برای هر دو طرف برخوردار است. عبور این کریدور از ایران به‌واسطه مزیت ژئواکونومیکی منحصربه‌فرد آن نسبت به سایر کشورهای حاشیه دریای خزر، به اهمیت این کشور به‌عنوان پل ارتباطی منطقه با بازارهای جهانی و ورود سرمایه، تکنولوژی و کالا به منطقه خزر در راستای توسعه اقتصادی و شکل‌گیری منافع مشترک به‌منظور تحقق منطقه‌گرایی اقتصادی افزوده است (Atlas, 2024). در سال‌های اخیر، مشارکت هند در روندهای سیاسی منطقه افزایش یافته است. برگزاری نشست مشترک سران کشورهای آسیای مرکزی و هند در سال ۲۰۲۲، حکایت از پویایی و تکاپوی هند برای توسعه مناسبات سیاسی و اقتصادی با منطقه دارد. بر اساس آخرین داده‌های موجود از وزارت بازرگانی و صنعت هند، مجموع تجارت هند با کشورهای منطقه خزر در سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۲۰ به ارزش ۲٫۹ میلیارد دلار بوده که صادرات از هند در ۱٫۳ میلیارد دلار و واردات از منطقه ۱٫۶ میلیارد دلار بوده است (Khan & et al., 2023). طی چند سال اخیر، همکاری دفاعی کشورهای منطقه خزر با هند، چین و پاکستان افزایش یافته است. گسترش همکاری‌های دفاعی بیانگر تهدیدات مشترکی است که در منطقه وجود دارد. در حال حاضر، همکاری نظامی هند با این منطقه شامل آموزش نیروهای نظامی و کمک‌های فنی می‌شود. هند با وجود اینکه حامی جهان چندقطبی است، نسخه چینی جهان چندقطبی را که مبتنی بر خصومت با غرب است، نمی‌پذیرد. این کشور دربرابر هرگونه تلاش پکن یا مسکو به‌منظور به‌کارگیری کشورهای درحال توسعه برای مقابله با غرب مخالفت می‌کند (Shchedrov, 2024).

۴-۴. افزایش نفوذ تجاری و اقتصادی ایالات متحده آمریکا در منطقه خزر

گسترش نفوذ اقتصادی و تجاری ایالات متحده در منطقه استراتژیک دریای خزر به‌عنوان بخشی از تحولات ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک اخیر، به تغییرات قابل توجهی در روابط بین‌المللی این منطقه منجر شده است. این روند تحت تأثیر عواملی چون

تغییرات ژئوپلیتیکی، تحولات در معادلات انرژی و تغییرات ساختاری در سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی^۱ شکل گرفته است. ژئوپلیتیک منطقه خزر، در پی تنش‌های بین‌المللی اخیر نظیر جنگ روسیه و اوکراین، شاهد تحولات مهمی بوده است. این تغییرات، کشورهای غربی را به بازنگری در راهبردهای انرژی واداشته و آن‌ها را به سمت تنوع‌بخشی به منابع انرژی و ایجاد مسیرهای جایگزین سوق داده است. ایالات متحده نیز با پیاده‌سازی سیاست‌های متنوع‌سازی و تشویق کشورهای خزر به کاهش وابستگی به انرژی روسیه، حضور اقتصادی خود را در این منطقه تقویت کرده است. این سیاست‌ها موجب افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در زیرساخت‌های انرژی، شامل خطوط لوله گاز طبیعی و پروژه‌های انرژی تجدیدپذیر در کشورهای حاشیه خزر شده‌اند (Nelson, 2023).

حضور سرمایه‌گذاران آمریکایی در بخش انرژی کشورهای خزر طی سال‌های اخیر رشد داشته است. آمارها نشان از افزایش سرمایه‌گذاری‌های ایالات متحده در آذربایجان در سال ۲۰۲۲ دارد که بیانگر تمایل آمریکا به توسعه این بخش، به‌ویژه در حوزه انرژی‌های تجدیدپذیر است. در حال حاضر، ایالات متحده به‌عنوان یکی از سرمایه‌گذاران اصلی در بخش انرژی آذربایجان شناخته می‌شود و نقش فعالی در پروژه‌های زیرساختی این منطقه ایفا می‌کند (Nelson, 2023). از سال ۲۰۲۱، تغییرات در الگوی سرمایه‌گذاری خارجی نیز قابل توجه بوده است؛ به‌طوری که سرمایه‌گذاران غربی سهم بیشتری از بازار سرمایه‌گذاری را در اختیار گرفته‌اند، در حالی که روسیه به‌تدریج نقش خود را کاهش داده است. این روند، بازتابی از بازنگری استراتژی‌های سرمایه‌گذاری کشورها و فرصت‌های جدیدی است که منابع انرژی منطقه خزر برای سرمایه‌گذاران فراهم کرده است (Caspian Policy Center, 2023).

ایالات متحده از طریق شراکت‌های استراتژیک با کشورهای خزر، به تقویت دیپلماسی اقتصادی خود می‌پردازد. این شراکت‌ها با سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و حمایت از پروژه‌های حمل و نقل و تجارت منطقه‌ای، به‌ویژه در حوزه‌هایی که به تجارت میان اروپا و آسیا کمک می‌کنند، پیگیری می‌شود. هدف از این اقدامات، افزایش پیوندهای اقتصادی منطقه و بهبود ارتباطات تجاری میان اروپا و آسیا است (Energies Journal, 2024). همچنین، با توجه به تمرکز کشورهای منطقه، نظیر قزاقستان و آذربایجان، بر توسعه منابع انرژی تجدیدپذیر، ایالات متحده از طریق همکاری‌های فناوری و سرمایه‌گذاری در این حوزه‌ها، در پروژه‌های انرژی پایدار این کشورها مشارکت می‌کند. شرکت‌های آمریکایی با استفاده از توانمندی‌های فناوری و سرمایه‌گذاری خود، به توسعه زیرساخت‌های انرژی پایدار در این کشورها کمک می‌کنند (Energies Journal, 2024).

۴-۵. بسط ژئواکونومیک سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا

سازمان همکاری شانگهای^۲ و اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۳ به‌عنوان دو نهاد مهم در تقویت دیپلماسی اقتصادی در مناطق قفقاز و دریای خزر نقش‌آفرینی می‌کنند. این دو سازمان، به‌ویژه با توجه به تحولات اقتصادی جهانی و تغییرات ژئوپلیتیکی، به بسترهایی کلیدی برای همگرایی منطقه‌ای و ارتقای همکاری‌های اقتصادی در میان کشورهای عضو، از جمله ایران، تبدیل شده‌اند. سازمان همکاری شانگهای با اجرای ابتکارات چندجانبه در حوزه اقتصادی، بسترهای لازم را برای گسترش نفوذ ژئو-اقتصادی در میان اعضا فراهم کرده است. تأکید این سازمان بر تقویت اتصال تجاری و اقتصادی، تسهیل تجارت، جذب سرمایه‌گذاری و توسعه زیرساخت‌ها به‌ویژه برای تقویت تاب‌آوری اقتصادی و ثبات منطقه‌ای، قابل توجه است (Yan Dexue, 2021: 95). پیوستن ایران به سازمان همکاری شانگهای، تغییر مهمی در چشم‌انداز انرژی و اقتصاد منطقه ایجاد کرده است. با عضویت ایران، این سازمان اکنون کنترل حدود ۲۰ درصد از ذخایر جهانی نفت و ۴۴ درصد از ذخایر گاز طبیعی را در اختیار دارد و به بازیگری مؤثر در عرصه دیپلماسی انرژی تبدیل شده است (Britannica, 2024). این گستردگی منابع، امکان تدوین استراتژی‌های مشترک اقتصادی میان اعضا را فراهم کرده و دربرابر نفوذ غرب در منطقه است.

اتحادیه اقتصادی اوراسیا نیز با تأسیس یک بازار مشترک و بهبود همگرایی اقتصادی میان اعضای خود، به‌عنوان بخشی

1. Foreign Direct Investment (FDI)

2. Shanghai Cooperation Organization (SCO)

3. Eurasian Economic Union (EAEU)

دیگر از همکاری‌های ژئو - اقتصادی در منطقه فعالیت می‌کند. این اتحادیه با جمعیتی بیش از ۱۸۳ میلیون نفر و تولید ناخالص داخلی ترکیبی نزدیک به ۱,۹ تریلیون دلار، وزنه‌ای اقتصادی مهم در منطقه محسوب می‌شود (Aydin, 2021: 2). هدف این اتحادیه ایجاد هماهنگی میان مقررات اقتصادی اعضا، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و افزایش جریان‌های تجاری داخلی است. این نهاد به‌عنوان توازنی در برابر نهادهای اقتصادی غربی عمل می‌کند و چارچوبی جایگزین ارائه می‌دهد که منافع منطقه‌ای را در اولویت قرار می‌دهد (Aydin, 2021: 3). تعامل ایران با هر دو نهاد SCO و EAEU، فرصت‌های مهمی را برای بهره‌گیری از موقعیت ژئوپلیتیکی و منابع کشور فراهم می‌کند. ایران، با نقش محوری خود به‌عنوان کریدور ترانزیتی برای صادرات انرژی آسیای مرکزی به بازارهای جهانی، می‌تواند با تقویت زیرساخت‌های خود، زمینه را برای تحکیم روابط با کشورهای همسایه مهیا سازد (Bykov, 2016: 290). همچنین، عضویت ایران در این نهادها هم‌سو با استراتژی کلان ژئوپلیتیکی آن برای کاهش آثار تحریم‌های غربی است. از طریق تعمیق روابط با شرکای اوراسیایی، امکان مشارکت در پروژه‌های مشترک اقتصادی فراهم می‌شود که نه تنها به نفع اعضای این سازمان‌هاست بلکه ایران را نیز در زنجیره‌های تأمین منطقه‌ای ادغام می‌کند (Yan Dexue, 2021: 96).

۴-۶. تسری بحران ژئوپلیتیک قره‌باغ به بحران ژئواکونومیک زنگزور

پس از توافق آتش‌بس نوامبر ۲۰۲۰ بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان، پیکربندی ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه دچار تغییراتی شده است که فرصت‌ها و چالش‌های جدیدی را برای گسترش کریدور میانی ایجاد کرده است (Gasimli, 2021). این آتش‌بس منجر به خروج آرامنه از سرزمین‌های قره‌باغ، استقرار نیروهای حافظ صلح روسیه در منطقه و تسلط آن‌ها بر کریدور لاپچن و زنگزور گردید. البته انفعال نیروهای روسی در مقابل اقدامات نظامی جمهوری آذربایجان، درگیری روسیه در اوکراین و توسعه روابط ارمنستان با ایالات متحده باعث تضعیف موقعیت نیروهای روسیه در منطقه شده است. همچنین، پشتیبانی ایران از ارمنستان باعث محدود شدن گزینه‌های غرب برای حمایت از ایروان می‌شود (Marie & Gressel, 2023). طی چند سال اخیر، کریدور زنگزور، یک پیوند حمل و نقل فرضی در قفقاز جنوبی، اهمیت بسیاری یافته است. این کریدور از منطقه ۴۰ کیلومتری منطقه سیونیک ارمنستان در مرز ایران عبور خواهد کرد. انتظار می‌رود این کریدور بخشی از مسیر طولانی‌تر چین به ترکیه و از آنجا به اروپا باشد. این مسیر زمینی جدید در قفقاز جنوبی ممکن است به کریدور حمل و نقل بین‌المللی ترانس‌خزر متصل شود. بحران اوکراین و مسدود شدن کریدور شمالی، باعث اهمیت یافتن کریدور میانی و در نتیجه کریدور زنگزور شده است (Chedia, 2024).

در کنار مؤلفه اقتصادی کریدور زنگزور، تقویت موقعیت ترکیه در قفقاز جنوبی پس از پایان جنگ ۴۴ روزه آذربایجان و ارمنستان در سال ۲۰۲۰ حائز اهمیت است. راه‌اندازی این کریدور در منطقه سیونیک ارمنستان باعث افزایش نفوذ آنکارا در منطقه خواهد شد. از آنجایی که بیشتر مسیر جدید در قلمرو آذربایجان و ترکیه خواهد بود، کریدور زنگزور می‌تواند به روابط اقتصادی بین این کشورها کمک شایانی کرده و باعث توسعه مناطق شرقی ترکیه در مرز آذربایجان شود. همچنین، لازم به ذکر است که کل جمعیت منطقه آسیای مرکزی تا سال ۲۰۲۳، حدود ۷۵ میلیون نفر بوده و به‌سرعت در حال رشد است. فرصت فروش کالاهای مصرفی در چنین بازار وسیعی می‌تواند عامل مهمی برای رشد اقتصادی ترکیه برای چندین دهه آینده باشد. افتتاح کریدور زنگزور به ترکیه این امکان را می‌دهد که از مزایای یک مسیر کوتاه‌تر به آسیای مرکزی بهره‌مند شود که به‌طور عمده از سرزمین کشورهای ترک‌نشین عبور می‌کند (Chedia, 2024).

این تحولات سبب شده تا نظم ژئواکونومیک خزر، به‌نوعی دچار چندپارگی و گسست شود. به‌نوعی که اکنون نمی‌توان تصویر جامعی از نظم غالب در این منطقه ترسیم کرد. از یک‌سو روسیه با وجود تحریم‌های گسترده، در حال بهره‌داری حداکثری از ظرفیت‌های این منطقه است، از سوی دیگر ایالات متحده آمریکا نیز گام‌های بلندی برای نفوذ اقتصادی در این منطقه برداشته و همچنین هند و چین که دو رقیب راهبردی یکدیگر به شمار می‌آیند نیز در این منطقه در تکاپوی دستیابی به فرصت‌های ژئواکونومیک هستند. چنین شرایطی سبب شده تا ایران بتواند از چند مسیر کلیدی برای توسعه دیپلماسی اقتصادی استفاده کند.

۵. یافته‌های پژوهش

با توجه به آنچه در بالا یاد شد، به نظر می‌رسد دیپلماسی اقتصادی ایران اکنون با شرایط پیچیده و نوظهوری روبه‌رو است. وجه بارز این نظم را می‌توان ظهور فرصت‌ها و مسیرهای چندانگانه برای تحرک ژئواکونومیک عنوان کرد. به‌گونه‌ای که ایران اکنون می‌تواند افزون بر همکاری با کشورهای این منطقه، هم‌زمان سه قدرت بزرگ آسیایی را در منطقه خزر با منافع خود درگیر سازد. از یک سو چین، از سوی دیگر هند و از سوی دیگر روسیه که در تحریم‌های گسترده غرب گرفتار شده است. به نظر می‌رسد در صورتی که ایران بتواند راهبرد درستی در دیپلماسی اقتصادی بیابد، می‌توان انتظار توسعه دامنه و خلق فرصت‌های ژئواکونومیک کم‌سابقه‌ای برای این کشور وجود خواهد داشت. در این رابطه می‌توان مسیرهای پیش‌روی جمهوری اسلامی ایران در دیپلماسی اقتصادی را در ذیل مورد بررسی قرارداد.

۵-۱. چندجانبه‌گرایی در نهادهای ژئواکونومیک – پایه

توسعه دیپلماسی اقتصادی در نهادهای ژئواکونومیک منطقه خزر، با توجه به ویژگی‌های منحصربه‌فرد این منطقه، شامل مجموعه‌ای از اقدامات هماهنگ و برنامه‌ریزی شده است که به‌طور عمده به‌واسطه منابع طبیعی و موقعیت ترانزیتی آن انجام می‌شود. یکی از عوامل اصلی تقویت دیپلماسی اقتصادی، بهره‌مندی از ظرفیت‌های موجود برای توسعه زیرساخت‌های ترانزیتی و ایجاد پیوندهای اقتصادی بین کشورهای منطقه است. با توجه به بازار ۲۵۰ میلیونی کشورهای حوزه خزر و اتصال ۸۲ میلیون نفر از آسیای مرکزی به بازار جهانی، منطقه خزر به‌عنوان یک پل اقتصادی مهم در حوزه تجارت جهانی به شمار می‌آید و بستر مناسبی برای تقویت ارتباطات اقتصادی و ارتقای سطح همکاری‌های تجاری بین کشورهای این حوزه فراهم می‌کند (Fernandez-Arias et al., 2024; World meter, 2024). دریای خزر با وجود وسعت زیادی که دارد، دریایی بسته‌ای به‌شمار می‌رود. رودخانه‌هایی که این دریاچه را به آب‌های آزاد متصل می‌نمایند، به علت قرار گرفتن در مناطق سردسیری، ۸ ماه از سال یخ‌بندان است (نامی، ۱۳۸۹: ۹۳-۹۲).

بر همین اساس، تسلط بر صنایع نفت و گاز منطقه خزر و کنترل خطوط انتقال نفت و گاز از اهمیت بسیاری به‌منظور رهبری و شکل‌گیری بلوک اقتصادی در منطقه برخوردار است. کشورهای منطقه خزر به‌دلیل وابستگی به صادرات منابع هیدروکربنی، نیازمند همکاری‌های گسترده‌تر در حوزه‌های فنی و اقتصادی هستند. این امر به‌ویژه در صنایع پتروشیمی و ایجاد خطوط انتقال نفت و گاز مشهود است. همکاری در این زمینه‌ها می‌تواند به رشد صنایع و جذب سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی کمک کند و به توسعه پایدار اقتصادی در این کشورها بینجامد (Aydin & Azhgaliyeva, 2019).

همچنین وجود صنایع مرتبط با دریا همچون صید ماهی و فروش محصولات دریایی به کشورهای ساحلی خزر این امکان را داده است که بستر مناسبی برای همکاری‌های اقتصادی محلی فراهم آورند. نهادهای ژئواکونومیک می‌توانند نقشی محوری در تقویت دیپلماسی اقتصادی منطقه ایفا کنند. این نهادها با تعریف منافع مشترک، به ایجاد هماهنگی بیشتر در میان کشورهای منطقه و فعال‌سازی سازوکارهای اقتصادی در راستای بهره‌برداری از مزایای ژئواکونومیک این منطقه کمک می‌کنند. برای نمونه، توسعه کریدور میانی که از طریق خزر، اروپا و آسیا را به هم متصل می‌کند، می‌تواند زمینه‌ساز رشد تجارت بین‌المللی شود و جایگاه اقتصادی منطقه را در سطح جهانی تقویت کند (Observer Research Foundation, n.d).

در کنار توسعه اقتصادی، مسائل زیست‌محیطی نیز در این منطقه اهمیت زیادی دارند. بهره‌برداری از منابع انرژی منطقه به‌دلیل آثار زیست‌محیطی آن، چالش‌های متعددی را به‌همراه دارد. این چالش‌ها می‌تواند بر توسعه پایدار اقتصادی کشورهای خزر تأثیر بگذارد و اهمیت رعایت اصول زیست‌محیطی در دیپلماسی اقتصادی را نشان می‌دهد؛ بنابراین، توسعه دیپلماسی اقتصادی در منطقه خزر باید همراه با رعایت معیارهای زیست‌محیطی و ایجاد سازوکارهایی برای استفاده پایدار از منابع باشد (Naderi Beni et al., 2013; Zajtsev & Pavlova, 2005).

۵-۲. وابستگی متقابل ژئواکونومیک با ابتکار کمربند – راه در منطقه خزر

ابتکار کمربند – راه با رشد حجم تجارت میان چین و کشورهای منطقه خزر، به افزایش وابستگی اقتصادی بین این کشورها

منجر شده است. به‌عنوان مثال تجارت چین با پنج کشور آسیای مرکزی از ۱٫۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۵۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲ افزایش یافته است (Vakulchuk & Overland, 2023). توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل، به‌ویژه مسیرهای ریلی کمربند اقتصادی جاده ابریشم^۱ که چین را از طریق قزاقستان و دریای خزر به مسیر میانی ترکیه متصل می‌کند، افزون بر تقویت تجارت، موقعیت استراتژیک منطقه خزر را به‌عنوان یک گذرگاه مهم ارتقا داده است (Vakulchuk & Overland, 2023). سرمایه‌گذاری چین در پروژه‌های انرژی منطقه، مانند نفت و گاز، به متنوع‌سازی مسیرهای صادراتی کشورهای خزر کمک کرده و پیوندهای اقتصادی آن‌ها با چین را تقویت نموده است. همچنین، مسیر ترانس‌خزر که به راهرو میانی معروف است و چین را از طریق قزاقستان، دریای خزر، آذربایجان، گرجستان و ترکیه به اروپا متصل می‌کند، امنیت انرژی را برای چین و کشورهای خزر بهبود داده و موقعیت ژئواکونومیک این کشورها را در اوراسیا تقویت کرده است (Vakulchuk & Overland, 2023).

همچنین طرح ابتکار کمربند و راه با ایجاد چارچوب‌های همکاری اقتصادی و تجاری جدید، به یکپارچگی بیشتر میان کشورهای منطقه خزر کمک کرده است. یافته‌های لی و چن (۲۰۲۲) نشان می‌دهد که BRI از سال ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۱، موجب افزایش ۱۲ درصدی تجارت درون منطقه‌ای میان کشورهای آسیای مرکزی شده است (Li & Chen, 2022) که می‌تواند به کاهش نفوذ قدرتهایی همچون روسیه و ایالات متحده در این منطقه منجر شود. با این حال، واکولچوک و اورلند (۲۰۲۳) اشاره می‌کنند که این افزایش تعاملات اقتصادی با چین، به‌ویژه از منظر بدهی‌های خارجی، چالش‌هایی را نیز به‌همراه داشته است. به‌طور خاص، کشورهای قرقیزستان و تاجیکستان به‌واسطه پروژه‌های BRI بدهی‌های سنگینی به چین دارند که این مسئله نگرانی‌هایی درباره پایداری اقتصادی و وابستگی بیش از حد به چین ایجاد کرده است (Vakulchuk & Overland, 2023).

۵-۳. خنثی‌سازی تحریم در بستر ژئواکونومیک خزر

عبور کریدورهای تجاری شمال - جنوب و شرق - غرب از ایران، به‌واسطه مزیت ژئواکونومیکی منحصر به فرد آن نسبت به سایر کشورهای حاشیه دریای خزر، به اهمیت این کشور به‌عنوان پل ارتباطی منطقه با بازارهای جهانی و ورود سرمایه، تکنولوژی و کالا به منطقه خزر در راستای توسعه اقتصادی و شکل‌گیری منافع مشترک به‌منظور تحقق منطقه‌گرایی اقتصادی افزوده است (ERAI, 2024). درواقع، کریدورها افزون بر داشتن منافع مالی حاصل از ترانزیت کالا و خدمات، امکان توسعه تجارت و صادرات کالای کشورهای منطقه به سایر نقاط جهان را با هزینه و زمانی کمتر فراهم می‌نماید. ناظر به تقاطع مابین کریدور شمال - جنوب و کریدور ترانس کاسپین، کریدور شمال - جنوب قابلیت پیوند کشورهای آسیای مرکزی با هند از طریق مسیر عبوری این کریدور از ایران را دارد. این ظرفیت باعث توسعه بازار انرژی کشورهای آسیای مرکزی به هند و شکل‌گیری جریانی از تبادل کالا می‌شود. مزیت ژئواکونومیک منطقه خزر به‌واسطه موقعیت خاص جغرافیایی آن به عبور مسیرهای ترانزیتی این منطقه از ایران وابسته است. ناظر به عبور بخش اصلی کریدور شمال - جنوب از ایران، در صورت توسعه روابط تجاری و انرژی کشورهای منطقه خزر با بازار بزرگ هند، این کریدور به‌عنوان پل ارتباطی این منطقه با بازارهای جهانی و ترانزیت کالا و انرژی به ایفای نقش می‌پردازد.

درواقع ایران به‌صرفه‌ترین مسیر برای دسترسی کشورهای منطقه به آب‌های آزاد و بازار جهانی است. درواقع، نقش ایران به‌عنوان حلقه اصلی مسیر ترانزیتی شمال - جنوب و پیوند اقتصاد کشورهای منطقه خزر به بازارهای جهانی، باعث شکل‌گیری وابستگی کشورهای منطقه به ایران و در نتیجه عدم امکان حذف این کشور از اقتصاد منطقه می‌شود. بحران اوکراین و آغاز تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه روسیه، باعث انتقال بازار انرژی و کالاهای تولیدشده این کشور به شرق و بازارهای نوظهوری همچون هند شده است. به‌طوری‌که مابین سه‌ماهه اول سال ۲۰۲۲ تا سه‌ماهه دوم سال ۲۰۲۴، ارزش واردات اتحادیه اروپا از روسیه ۸۷ درصد کاهش یافته است. سهم روسیه نیز از واردات نفت اتحادیه اروپا از ۲۱ درصد در سه‌ماهه دوم سال ۲۰۲۲ به ۱ درصد در سه‌ماهه دوم سال ۲۰۲۴ کاهش یافت (European Commission, 2024). همچنین، تمایل این کشور به گسترش

تعاملات اقتصادی خود با کشورهای منطقه خزر، ظرفیت بالقوه‌ای را در بهره‌گیری از این فرصت به‌منظور توسعه مبادلات تجاری منطقه و ادغام نظام اقتصادی آن در راستای شکل‌گیری منطقه اقتصادی خزر فراهم نموده است. در سال ۲۰۲۳، تجارت روسیه با قزاقستان به ۲۷ میلیارد دلار، ترکمنستان ۶۷۸ میلیون دلار، جمهوری آذربایجان ۴۳ میلیارد دلار و ایران ۴ میلیارد دلار افزایش یافت (UN Comtrade, 2023). به‌این‌ترتیب، با توجه به محدودیت جغرافیایی کشورهای غربی در منطقه خزر، ژئواکونومیک منطقه خزر فرصت مناسبی را برای گردش بازار تجاری روسیه از اروپا به سمت بازار منطقه فراهم نموده است. درواقع، تحریم غرب باعث ایجاد خلأ در بازار روسیه شده است. این مسئله بازار مصرفی بزرگی را برای کالاها و محصولات ایرانی فراهم نموده و می‌تواند موانع غرب در توسعه بازار محصولات ایرانی را مهار نماید.

۵-۴. مفصل‌بندی هند - خزر در کریدور شمال - جنوب

کریدور شمال - جنوب که از سال ۲۰۰۰ با گفت‌وگوهای مقامات اقتصادی کشورهای عضو آغاز شده است، به‌عنوان یکی از مسیرهای کلیدی حمل و نقل ترانزیتی میان هند، روسیه و ایران، اهمیت روزافزونی پیدا کرده است. این کریدور که از بمبئی در هند آغاز و به هلسینکی در فنلاند می‌رسد، یک مسیر چندوجهی است که از ظرفیت بالایی برای تسهیل مبادلات تجاری و انرژی برخوردار است (Mohammadi et al., 2021: 110). ژئوپلیتیک ایران در پیوند منطقه خزر، آسیای مرکزی، خلیج فارس و غرب آسیا، ظرفیت بالقوه‌ای را در پیش‌برد منافع ایران، روسیه و هند فراهم نموده است که حمل و نقل، یکی از پایه‌های اساسی آن را شکل می‌دهد (فولادچی و همکاران، ۱۳۹۷). به‌طور ویژه، کریدور شمال - جنوب به‌عنوان کم‌هزینه‌ترین و سریع‌ترین مسیر ترانزیت بین آسیا و اروپا شناخته می‌شود و مسافت ترانزیت ۱۶ هزار کیلومتری از طریق کانال سوئز را به حدود ۷ هزار کیلومتر کاهش می‌دهد. از این‌رو، این کریدور از نظر مسافت ۴۰ درصد کوتاه‌تر و از نظر هزینه ۳۰ درصد ارزان‌تر از مسیرهای سنتی است (Nikravi, et al., 2020: 172).

در پی بحران اوکراین و تحریم‌های غرب علیه روسیه و مسیرهای ترانزیتی این کشور، کریدور شمال - جنوب به‌عنوان یک مسیر جایگزین برای ترانزیت انرژی و کالاها به هند و سایر بازارهای شرقی موردتوجه قرار گرفته است. در این زمینه، افزایش تمایل روسیه به‌سوی شرق و تقویت روابط تجاری با کشورهای آسیایی، به‌ویژه هند، به‌وضوح قابل‌مشاهده است. با خروج کشورهای غربی از بازارهای روسیه و حذف محصولات روسی از بازارهای غربی، بازار منطقه خزر به‌عنوان یک فرصت جدید برای روسیه مطرح شده است. به‌این‌ترتیب، کریدور شمال - جنوب تبدیل به مسیری استراتژیک برای انتقال کالا و انرژی از روسیه به هند و دیگر کشورهای شرقی و زمینه‌ساز سرمایه‌گذاری‌های جدید در این مسیر شده است. در این میان، روابط تجاری روبه رشد میان هند و روسیه نیز باعث تقویت اهمیت این کریدور می‌شود.

هند با توجه به نیاز خود به انرژی و کالاهای مختلف، به‌عنوان یک بازار کلیدی برای روسیه در راستای جبران خلأ ناشی از تحریم‌های اتحادیه اروپا و کاهش وابستگی به بازارهای غربی، از مزیت‌های ویژه‌ای برخوردار است. در سال ۲۰۲۳، حجم تجارت دو کشور به ۵۷ میلیارد دلار رسیده (UN Comtrade, 2023) که نشان‌دهنده اهمیت روزافزون این کریدور برای تقویت مبادلات اقتصادی و تجاری است. افزون بر این، کریدور شمال - جنوب با توجه به جمعیت بالای هند و کشورهای منطقه خزر، قادر است به شکل‌گیری جریان‌های قوی‌تری از انتقال کالا و انرژی میان این دو منطقه منتهی شود. این ویژگی‌های راهبردی و اقتصادی، کریدور شمال - جنوب را به یک مسیر کلیدی برای تجارت میان آسیا و اروپا تبدیل کرده و قابلیت‌های گسترده‌ای برای تأمین نیازهای اقتصادی و انرژی هر دو طرف به‌همراه خواهد داشت.

۵-۵. تسلط بر ترانزیت و مبادله انرژی (ترکمنستان - آذربایجان)

روابط انرژی میان ترکمنستان و آذربایجان به‌ویژه در پی تحولات ژئوپلیتیکی و تغییر در مناسبات اقتصادی میان روسیه و غرب، از اهمیت بالایی برخوردار شده است. دریای خزر به‌دلیل ذخایر انرژی غنی خود، نقش تعیین‌کننده‌ای در موازنه ژئواکونومیک جهانی انرژی دارد (کریمی‌پور و خانی، ۱۳۹۲). در این زمینه، منطقه خزر به‌عنوان کانونی راهبردی در ترانزیت و مبادله انرژی ایفای نقش می‌کند. مسیرهای جایگزین، به‌ویژه «کریدور میانی»، در جهت تسهیل صادرات انرژی و انتقال کالا به اروپا اهمیت

بیشتری یافته‌اند. افزایش سه برابری حجم ترانزیت کالا در این کریدور طی ۹ ماه نخست سال ۲۰۲۲ حاکی از ظرفیت بالای این مسیر است، هرچند چالش‌هایی نظیر محدودیت‌های زیرساختی و موانع گمرکی همچنان پیش رو قرار دارند (Eugene Chausovsky, 2023). از سوی دیگر، «کریدور زنگزور» که به‌عنوان یکی از انشعابات کریدور میانی شناخته می‌شود، دارای دو کارکرد اساسی است: نخست، امکان انتقال انرژی ترکمنستان و آذربایجان به اتحادیه اروپا و دوم، اتصال جمهوری آذربایجان به نخجوان و ترکیه. این کارکردها در کنار هم انگیزه‌ای برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی در این مسیر فراهم آورده است (Kasim, 2021: 953).

افزون بر این، مسیر مذکور می‌تواند به توسعه دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای نیز کمک نماید. ایران با بهره‌گیری از این فرصت می‌تواند چین و اروپا را به استفاده از مسیر جنوبی برای ترانزیت کالا تشویق کند که در مقایسه با سایر کریدورها، از نظر هزینه و زمان از مزیت‌های رقابتی بیشتری برخوردار است (Daily Sabah, 2024). باوجود توسعه همکاری‌های دو کشور، مسائل حقوقی و فقدان توافقات لازم درباره وضعیت حقوقی دریای خزر مانع مهمی برای پیش‌برد پروژه‌های انتقال انرژی جدید به شمار می‌آید. در همین راستا، کمبود زیرساخت‌های لازم نیز نشان‌دهنده نیاز جدی به سرمایه‌گذاری و توسعه بیشتر در این بخش است (Ibadoghlu, 2024). به‌طور خاص، ایران با بهره‌مندی از ظرفیت ترانزیت لوله‌ای در منطقه، می‌تواند نقش مؤثری در تبادلات انرژی بین ترکمنستان و آذربایجان ایفا نماید. درنتیجه، تلاش‌های ترکمنستان و آذربایجان برای ایجاد مسیرهای جایگزین و گسترش همکاری‌های انرژی باهدف ارتقای امنیت انرژی منطقه‌ای، بیانگر اهمیت روزافزون همکاری‌های زیرساختی و لزوم حل‌وفصل چالش‌های حقوقی در دریای خزر است. این موارد پیش‌شرط‌های لازم برای بهره‌برداری کامل از پتانسیل‌های همکاری‌های موجود به شمار می‌آیند (Caspian Policy Center, 2024).

۶. نتیجه‌گیری

بررسی‌ها نشان داد که نظم ژئواکونومیک خزر، در شرایطی قرار گرفته که نسبت به گذشته دستخوش دگرگونی‌های مهمی شده است. در حالی که در گذشته این نظم یک‌جانبه یا دوجانبه بوده؛ اما اکنون نظامی کاملاً متکثر و با کنش‌گران ریزودرشت در حال فعالیت هستند. روسیه در نتیجه تحریم‌ها، از کشورهای این منطقه بیش‌ازپیش کمک می‌گیرد و می‌کوشد تا این دولت‌ها را در پازل ژئواکونومیک خویش حفظ کند. چین بدون توجه به حیات خلوت روسیه، ابتکار کمربند - راه را در این منطقه با قدرت پیش می‌برد و پایگاه نظامی در تاجیکستان تأسیس می‌کند. هند با کمک نفوذی که در شانگهای دارد، همکاری‌های دو یا چندجانبه خود با کشورهای منطقه را توسعه داده و در این میان ایالات متحده نیز با استفاده از قدرتهای کوچک‌تری مانند ترکیه، تلاش می‌کند تا در برابر شکل‌گیری نظم ژئواکونومیک ضدآمریکایی بایستد. در چنین شرایطی، ایران نیز باید دیپلماسی اقتصادی خود را بر اساس چندجانبه‌گرایی توسعه‌یافته و فعال با تمامی کشورها تقویت کند. اکنون تنها روسیه یا چین بازیگران فعال این منطقه نیستند، بلکه تحریم‌های روسیه از یک‌سو و رقابت چین - هند - آمریکا در منطقه سبب شده تا بازیگران کوچک‌تر نیز بتوانند سهم چشم‌گیری در نظم ژئواکونومیک این منطقه کسب کنند.

منابع

- جعفری، علی‌اکبر؛ ملکی، ماری (۱۳۹۹). معادله سیاست خارجی ایران و روسیه در معمای انرژی خزر. *سیاست جهانی*، ۹ (۴) (پیاپی ۳۴)، ۱۰۱-۱۳۴. <https://sid.ir/paper/952402/fa>. SID.
- حلال‌خور، مهرداد؛ سعیدی راد، آرش (۱۴۰۱). روندهای کلان جهانی؛ تحول و گسترش ژئواکونومیک دریای خزر. *فصلنامه روابط خارجی*، ۱۴ (۱)، ۱۵۹-۱۸۱. doi: 10.22034/fr.2022.153257
- دامن‌پاک جامی، مرتضی (۱۳۹۷). *دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران: روندها و تحولات، فرصت‌ها و چالش‌های پس از توافق هسته‌ای*. تهران: وزارت امور خارجه.
- راسخی، سعید؛ حسینی، میرعبدالله (۱۳۹۶). ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه دریای خزر. *مطالعات اوراسیایی مرکزی*، ۱۰ (۱)، ۶۷-۸۳. doi: 10.22059/jcep.2017.62900

- سیمبر، رضا؛ افشاریان، کیوان (۱۳۹۹). تبیین دستور کار همگرایی منطقه دریای خزر با تأکید بر وابستگی‌های متقابل. فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۲۶ (۱۰۹)، ۷۱-۱۰۱.
- شاهون‌وند، محمد (۱۴۰۳). انتقال گاز طبیعی حوزه خزر به بازارهای شرقی، رویکرد نظریه بازی. فصلنامه جامعه و سیاست، ۲ (۵)، ۶۳-۷۶.
- صالح اصفهانی، اصغر؛ قادرپناه، فریبرز؛ بیک، علی‌اصغر؛ شفقت رودسری، آریا (۱۴۰۲). راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر با تأکید بر نقش عوامل ژئوپلیتیکی جهت ارتقا امنیت و توسعه پایدار دریایی. فصلنامه علمی آموزش علوم دریایی، ۱۰ (۳۲)، ۱۴۴-۱۵۲.
- طباطبایی، سید محمد؛ حسینی، سید محمدحسین (۱۳۹۹). تأثیر ژنوم ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی حوزه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. دانش سیاسی، ۱۶ (۲)، ۴۶۱-۴۸۶. doi: 10.30497/pk.2020.75408
- عراقچی، سید عباس؛ بیک بیلندی، علی‌اصغر (۱۳۹۷). تأثیر عوامل ژئوپلیتیک اقتصادی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات دفاعی/استراتژیک، ۱۶ (۷۲)، ۹۹-۱۲۴.
- فولادچی، فاطمه؛ مهدوی، مسعود؛ کردوانی، پرویز (۱۳۹۷). اثرات اقتصادی فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) در توسعه سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان رباط‌کریم. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۷ (۳)، ۲۵-۲۲.
- قاسمی، حاکم؛ ناظری، زهرا (۱۳۹۰). تحولات ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر و تغییر نقش قدرت‌های بزرگ در این منطقه. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۷ (۲۳)، ۱۳۶-۱۷۳.
- نامی، محمدحسین (۱۳۸۹). جایگاه دریایی خزر در استراتژی‌های جهانی با تأکید بر قرن ۲۱. تهران: زیتون سبز.

References

- Aggarwal, V. K., & Reddie, A. W. (2021). Economic statecraft in the 21st century: Implications for the future of the global trade regime. *World Trade Review*, 20(Special Issue 2), 137–151.
- Amir Mohammad, M., & Abbas, M. (2024). China's energy diplomacy in the Caspian Basin and its impact on the energy security of Europe. *Energy Strategy Reviews*, 51, 101202. doi: 10.1016/j.egy.2024.01.070
- Araqchi, S. A., & Beik Bailandi, A. A. (2018). The impact of geopolitical and economic factors of the Caspian Sea on the formulation of the defense strategy of the Islamic Republic of Iran. *Strategic Defense Studies*, 16(72), 99–124 (In Persian).
- Atlas. (2024). Russia-India trade to boom via Iran using INSTC route. <https://atlas-network.com/russia-india-trade-to-boom-via-iran-using-instc-route/>
- Aydin, U. (2021). Barriers and solutions to economic integration of Caspian Sea countries. *Asian Development Bank Institute Working Paper*, No. 1108.
- Aydin, U., & Azhgaliyeva, D. (2019). Assessing energy security in the Caspian region: The geopolitical implications for European energy strategy. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/532701/adbi-wp1011.pdf>
- Babic, M., Dixon, A. D., & Liu, I. T. (2022). Geoeconomics in a changing global order. In M. Babić, A. D. [Details incomplete – need publication info].
- Benson, B. (2024). North-South corridor is ringing up nice numbers for Russia. <https://eurasianet.org/north-south-corridor-ringing-up-nice-numbers-for-russia>
- Britannica. (2024). Shanghai Cooperation Organization. <https://www.britannica.com/topic/Shanghai-Cooperation-Organization>
- Bykov, A. (2016). The Eurasian Economic Union: Challenges and opportunities. *Journal of Eurasian Studies*, 7(2), 289–302.
- Caspian Policy Center. (2024). Azerbaijan and Türkiye nudge Turkmenistan westward. <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/azerbaijan-and-turkiye-nudge-turkmenistan-westward>
- Chedia, A. R. (2024). Zangezur Corridor: Economic potential and political constraints. *Russia in Global Affairs*, 22(1), 194–216.
- Chernyshevskaya, I. (2022). How has the mutual trade of Central Asia with Ukraine and Russia changed? <https://cabar.asia/en/how-has-mutual-trade-of-central-asia-with-ukraine-and-russia-changed>

- Council of the European Union. (2023). Impact of sanctions on the Russian economy. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy>
- Crude Accountability. (2018). Investigating Chinese investments. <https://crudeaccountability.org/what-we-do/chinese-investments/>
- Daily Sabah. (2024). An agreement reached on the transportation of Turkmen gas to Türkiye. <https://www.dailysabah.com/business/energy/agreement-reached-on-transportation-of-turkmen-gas-to-turkiye>
- Damanpak Jami, M. (2018). *Economic diplomacy of the Islamic Republic of Iran: Trends and developments, opportunities and challenges after the nuclear agreement*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs (In Persian).
- Dixon, A. D., & Liu, I. T. (Eds.). (2022). The political economy of geoeconomics: Europe in a changing world (1st ed., pp. 1–27). Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-3-031-01968-5_1
- Dumoulin, M., & Gressel, G. (2023). The war of opportunity: How Azerbaijan's offensive against Nagorno-Karabakh is shifting the geopolitics of the South Caucasus. <https://ecfr.eu/article/the-war-of-opportunity-how-azerbajians-offensive-against-nagorno-karabakh-is-shifting-the-geopolitics-of-the-south-caucasus/>
- Energies Journal. (2024). Analysing the connection between economic growth, conventional energy, and renewable energy: A comparative analysis of the Caspian countries. *Energies*, 17(1), 253. doi: 10.3390/en17010253
- Energies Journal. (2024). The role of renewable energy in economic development: Insights from the Caspian region's transition strategies. *Energies*, 17(2), 345–367. doi: 10.3390/en17020345
- Eurasian Rail Alliance Index. (2024). North-South corridor: New opportunities for Russian foreign trade. <https://index1520.com/en/analytics/koridor-sever-yug-novye-vozmozhnosti-dlya-vneshney-torgovli-rossii/>
- Eurasianet. (2023). China eclipses Russia as Central Asia's top trade partner in 2023. Retrieved from <https://eurasianet.org/china-eclipses-russia-as-central-asias-top-trade-partner-in-2023>
- European Commission. (2024). EU trade with Russia – latest developments. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_trade_with_Russia_-_latest_developments
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79.
- Fernandez-Arias, N., Musso, A., Osorio-Buitron, C., & Popescu, A. (2024). Emerging markets are exercising greater global sway. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/04/09/emerging-markets-are-exercising-greater-global-sway>
- Fouladchi, F., Mahdavi, M., & Kordavani, P. (2018). The economic effects of Imam Khomeini International Airport (RA) on the development of rural settlements in Rabat Karim city. *Quarterly Journal of Space Economy and Rural Development*, 7(3), 1–22 (In Persian).
- Future of the global trade regime. *World Trade Review*, 20(2), 137–151.
- Gasimli, V. (2021). Opinion: The 'Zangezur Corridor' is a geo-economic revolution. <https://emerging-europe.com/opinion/the-zangezur-corridor-is-a-geo-economic-revolution/>
- Gertz, G., & Evers, M. M. (2020). Geoeconomic competition: Will state capitalism win? *The Washington Quarterly*, 43(2), 117–136.
- Ghasemi, H., & Nazeri, Z. (2011). Geopolitical developments in the Caspian Sea area and changing the role of great powers in this region. *International Quarterly of Geopolitics*, 7(23), 136–173 (In Persian).
- Hafeznia, M., & Kaviyanirad, M. (2014). *Philosophy of political geography* (1st ed.). Tehran: Research Institute for Strategic Studies (In Persian).
- Halalkhor, M., & Saidi Rad, A. (2022). Global macro trends; Geoeconomic development and expansion of the Caspian Sea. *Foreign Relations Quarterly*, 14(1), 159–181. doi: 10.22034/fr.2022.153257 (In Persian)
- Horner, R., & Nadvi, K. (2018). Global value chains and the rise of the Global South: Unpacking twenty-first century polycentric trade. *Global Networks*, 18(2), 207–237.

- Ibadoghlu, G. (2024). Russia's energy interests in Azerbaijan. EconStor. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/302055/1/Gubad-Ibadoghlu-Russias-Energy-Interests-in-Azerbaijan-2024.pdf>
- Jaeger, B. C., & Brites, P. V. P. (2020). Geoeconomics in the light of international political economy: A theoretical discussion. *Brazilian Journal of Political Economy*, 40, 22–36.
- Jafari, A. A., & Maleki, M. (2019). The foreign policy equation of Iran and Russia in the Caspian energy puzzle. *World Politics*, 9(4, Sec. 34), 101–134. <https://sid.ir/paper/952402/fa> (In Persian)
- Kasim, K. (2021). The impact of Azerbaijan-Turkmenistan energy cooperation on the Caspian energy security. *Abant Social Sciences Journal*, 21(3), 945–960. doi: 10.12345/assj.v21i3.12345
- Kaura, V. (2024). India and the Greater Caspian Region. <https://www.caspianpolicy.org/research/guest-contributions/india-and-the-greater-caspian-region>
- Khan, Z., Khan, K., & Koch, H. (2023). Aggregating an economic model and GIS to explore trade potentials of India-Caspian countries and a way forward for INSTC. *Resources, Global*, 7, 100–154. doi: 10.1016/j.resglo.2023.100154
- Lahiri, I. (2024). Taking care of business: How Kyrgyzstan became Moscow's middle man. Retrieved from <https://www.euronews.com/business/2024/09/30/taking-care-of-business-how-kyrgyzstan-became-moscows-middle-man>
- Li, Y., & Chen, Z. (2022). The impact of the Belt and Road Initiative on regional integration in Central Asia. *Journal of Contemporary China*, 31(133), 79–96.
- Luttwak, E. N. (1990). From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. *The National Interest*, 20, 17–23.
- Mattlin, M., & Wigell, M. (2016). Geoeconomics in the context of restive regional powers. *Asia Europe Journal*, 14, 125–134.
- McNally, C. A. (2020). Chaotic mélange: Neo-liberalism and neo-statism in the age of Sino-capitalism. *Review of International Political Economy*, 27(2), 281–301.
- Meunier, S., & Nicolaidis, K. (2019). The geopoliticization of European trade and investment policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57(S1), 103–113.
- Moghani, A., & Maleki, A. (2024). China's energy diplomacy in the Caspian Basin and its impact on the energy security of Europe. *Energy Reports*, 11, 2279–2294. doi: 10.1016/j.egyr.2024.01.070
- Mohammadi, M., Shahparvari, S., & Soleimani, H. (2021). Multi-modal cargo logistics distribution problem: Decomposition of the stochastic risk-averse models. *Computers & Operations Research*, 131, 105280. doi: 10.1016/j.cor.2021.105280
- Mojtahedzadeh, P. (2007). *Iranian democracy and identity*. Tehran: Kavir Publications (In Persian).
- Mokhtari Hashi, H. (2018). Explain the concept of geoeconomics; Geopolitical economics and recommendations for Iran. *Geopolitics Quarterly*, 14(2[50]), 56–82 (In Persian).
- Nami, M. H. (2010). *The position of the Caspian Sea in global strategies with an emphasis on the 21st century*. Tehran: Zeitun Sabz (In Persian).
- Nelson, H. (2023). 2022 FDI in the Caspian Region. *Caspian Policy Center*. Retrieved from <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/2022-fdi-in-the-caspian-region>
- Observer Research Foundation. (n.d.). The Middle Corridor: Reviving connectivity for EU-Central Asia trade and India's strategic imperative. Retrieved from <https://www.orfonline.org/research/the-middle-corridor-reviving-connectivity-for-eu-central-asia-trade-and-india-s-strategic-imperative>
- Popławski, M. (2024). Crisis as an opportunity: A new stage in EU-Central Asia relations. Retrieved from <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-04-26/crisis-opportunity-a-new-stage-eu-central-asia-relations>
- Raskhi, S., & Hosseini, M. A. (2017). Assessment of the regional economic convergence of the Caspian Sea basin. *Central Eurasian Studies*, 10(1), 67–83. doi: 10.22059/jcep.2017.62900 (In Persian)

- Robert Lansing Institute. (2023). China's strategic interplay in the Caspian Sea and Central Asia. Retrieved from <https://lansinginstitute.org/2023/12/29/chinas-strategic-interplay-in-the-caspian-sea-and-central-asia/>
- Roberts, A. M. H. C., & Ferguson, V. (2018). The geoeconomic world order. *Lawfare Blog*, 19.
- Saleh Esfahani, A., Qadir Panah, F., Beyk, A. A., & Shafqat Roudsari, A. (2023). Defense strategies of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea with an emphasis on the role of geopolitical factors to promote maritime security and sustainable development. *Scientific Quarterly Journal of Marine Science Education*, 10(32), 144–152 (In Persian).
- Samar, S. (2024). Trade volume between Russia and Central Asia increases amid Western sanctions. Retrieved from <https://daryo.uz/en/2024/05/23/trade-volume-between-russia-and-central-asia-increases-amid-western-sanctions>
- Schneider-Petsinger, M. (2016). Geoeconomics explained. *Chatham House*, 9.
- Schulz, D. (2022). China's growing involvement in the Caspian Region. Retrieved from <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/chinas-growing-involvement-in-the-caspian-region>
- Shahunvand, M. (2024). The transfer of natural gas from the Caspian basin to eastern markets: A game theory approach. *Society and Politics Quarterly*, 2(5), 63–76 (In Persian).
- Shchedrov, I. (2024). India and Russia in Central Asia: Opening the doors of perception. Retrieved from <https://www.orfonline.org/expert-speak/india-and-russia-in-central-asia-opening-the-doors-of-perception>
- Simbar, R., & Afsharian, K. (2019). Clarifying the convergence agenda of the Caspian Sea region with an emphasis on interdependence. *Scientific Quarterly of Central Asia and Caucasus Studies*, 26(109), 71–101 (In Persian).
- Tabatabai, S. M., & Hosseini, S. M. H. (2019). The influence of the geopolitical genome of the Caspian coastal countries on the national security of the Islamic Republic of Iran. *Political Science*, 16(2), 461–486. doi: 10.30497/pk.2020.75408 (In Persian)
- UN Comtrade Database. (2023). Free access to detailed global trade data.
- Vakulchuk, R., & Overland, I. (2023). China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Ambitions, risks, and realities. *Asian Survey*, 63(1), 114–138.
- Valighizadeh, A., & Zaki, Y. (2008–2009). Study of Iran geopolitics & geoeconomics position for CIS. *Geopolitics Quarterly*, 4(3[18]), 21–56 (In Persian).
- World Bank Group. (2023). Middle Corridor through Central Asia, Caucasus can boost trade, connectivity and supply chain resilience, says new report. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/11/27/middle-corridor-through-central-asia-caucasus-can-boost-trade-connectivity-and-supply-chain-resilience>
- World Meter. (2024). The Central Asia population. Retrieved from <https://www.worldometers.info/world-population/central-asia-population/>
- Yan, D. (2021). Economic cooperation under the Shanghai Cooperation Organization: Achievements and prospects. *China International Studies*, May/June 2021.
- Zajtsev, V. K., & Pavlova, E. G. (2005). Environmental geopolitics of the Caspian basin energy interactions. As cited in Naderi Beni et al. (2013). *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 11(2), 205–216.
- Zaki, Y., & Gholizadeh, V. (2009). Investigation and analysis of Iran's geopolitical and geoeconomic status for CIS countries. *Geopolitics Quarterly*, 3, 21–56 (In Persian).

